

“Mir İslama” Dergisine Göre 20. Asır Başında İdil-Ural Bölgesinde Mektep ve Medrese Meselesi*

*Problem Of The Mektep And Medrese In Idil-Ural Region
In The Beginnign Of 20th Century According To “Mir İslama”*

Alper Alp**

ÖZET

Makalede genel olarak İslam ülkelerinde meydana gelen fikrî ve siyasî gelişmeler hakkında Rusya kamuoyuna bilgi vermek; bu gelişmelerin Rusya Müslümanlarına etkilerini incelemek, Rusya Müslümanlarının yayınlamakta olduğu gazete ve dergilerin yazılarını takip ederek onlar arasında revaçta olan fikirleri, sosyal, siyasî çeşitli talepleri Rus aydınlarna ve Rus idarecilerine aktarmak amaçlarını taşıyan Mir İslama (İslam Dünyası) dergisinin Kazan Tatarlarının eğitim faaliyetlerine yaklaşımı incelenmektedir. Bu kapsamda derginin ortaya çıkışı hazırlayan tarihi süreç ve dergiye yüklenen misyon ele alınmıştır. Derginin takip ettiği Tatar basın organları ve Tatar aydınlarının eserleri belirtilmiştir. Mir İslama'nın Kazan Tatarlarının eğitim faaliyetlerine dair çizdiği genel tablo ile mektep ve medreselerin bu tablodaki yeri incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Mir İslama, Mektep, Medrese, Ceditçilik, Tatar Basını, Çarlık Rusyası

ABSTRACT

In the article, what is being discussed upon is the approach of the magazine “Mir İslama” (World of Islam) which aims at informing the Russian public about ideological and political developments in Islamic countries, investigating the effects of these developments on Russian Moslems, to convey the ideas, social and political demands popular among them to Russian intellectuals and Russian administrators by following articles in the newspapers and magazines that Russian Moslems publish, to the educational activities of Kazan Tatars. In this respect, the historical process that led to the existence of the magazine and its mission is evaluated. Tatar press organs that the magazine follows and the works of Tatar intellectuals are stated. Overall picture that Mir İslama draws in the educational activities of Kazan Tatars and the place of mekteps and medreses schools in this picture is examined.

* Bu makale 11-12 Kasım 2006 tarihlerinde Kütahya’da yapılan IV. Uluslar arası İdil-Ural Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

•

KEY WORDS

Mir İslama, Mektep, Medrese, Jadidizm, Tatar Press, Tsarist Russia

GİRİŞ

Mir İslama Dergisi

Mir İslama (İslam Dünyası) dergisi Rusya’da İslam araştırmaları konusundaki ilk dergidir¹. Bu isimde bir dergi çıkarmak için ilk girişimlerde bulunan kişi ise Kazan İlahiyat Akademisi profesörlerinden M.A.Maşanov’dur². Bu düşüncesini 1907 yılında Petersburg’ta yapılan Sinod toplantısında dile getirmiştir. Maşanov, derginin yayınlanmasını iki temel amaç doğrultusunda istemektedir. Buna göre, dergi İslamiyet’i sarsmak, Müslümanları Rus Hıristiyan kültürüne yakınlaştırmak ve Tatarlarla Ruslar’ın kaynaşması için bir temel oluşturmak amaçlarını gütmelidir³. Ancak Maşanov’un bu projesi gerçekleşmemiştir.

Mir İslama Dergisi’nin yayın hayatına başlamasının arkasında siyasi sebepler yatmaktadır. Bu dönemde Rusya’da revaç bulan millî hareketler ve bu hareketlerin önderleri hakkında objektif ve kesin bilgilere hükümetin ve özellikle İçişleri Bakanlığının duyduğu ihtiyaç yasal bilgi kaynaklarının kurulmasının öneminin hükümet yetkililerince kavranmasını sağladı. Bunda süreli yayınlara özel bir yer verilmişti. Bu konu, İdil boyundaki Müslüman Tatar etkisine karşı alınacak tedbirler hususunda yapılan özel toplantıda merkezde yer aldı.

¹ M.H. Hasanov, *Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, Kazan-1999, s.361.

² Mihail Aleksandroviç Maşanov, 1852 yılında dünyaya geldi. Papaz olan babasının örnek alarak teoloji eğitim almaya karar verdi. 1868 yılında Tobolsk Ruhban Okuluna girdi. 1872 yılında bu okuldan mezun olan Maşanov aynı yıl Kazan ruhban Akademisine girdi. 1876 yılında bu akademiden mezun olan Maşanov çalışmalarına bu akademide teolog olarak devam etti. 1885-1887 yılları arasında Suriye, Filistin ve Mısır’da bulundu. Bu bölgelerde Arap dili ve İslam İlahiyatı üzerine çalıştı. Kazan’a döndükten sonra İslam Karşıtı Çalışmalar Bölümünde faaliyetlerini sürdürdü. Bu çalışmaları önemli oranda 19. yüzyıl sonu ve 20. asır başında daha önce zorla Hıristiyanlaştırılan Kreşin Tatarları’nın İslamiyet’e dönüşlerinin sebepleri ve önüne geçilmesi için gerekli tedbirler geliştirmeye yönelikti. Yine bu amaç doğrultusunda 1912-1916 İnorodoçeskoe Obozrenie adlı dergiyi yayınladı. 1924 yılında ölen Maşanov’un önemli yayınları arasında şunlar bulunmaktadır: *Zametka O Religiozno-Nravstvennom Sostayanii Kreşenux Tatar Kazanskoy gubernii Mamadişskogo Uyezda*, Kazan-1875; *Muhammedanskiy Brak v Sraffenii s Hristianskim Brakom v Otnoşenii ih Vliyaniya Na Semeynyuyu jizn Çeleveka*, Kazan-1876; *Verhovnaya Vlast v İslame*, Kazan-1878; *Evropeyskie Hristiyane na Musulmanskom Vostoke*, Kazan-1889; *Obzor Deyatelnosti Bratstva Svyatitela Gruiya za dvadtsat pyat let ego suşestvoniya 1867-1892*, Kazan-1892, *Sovremennoe Sostayanie Tatar-Muhammedan i ix Otnoşenie k Drugim İnorodtsam*, Kazan-1910, Bkz. M.Z.Habibullin, *İz İstorii Kazanskogo İslamovedeniya Vtoroy Polovini XIX-naçala XX veka: Mihail Aleksandroviç Maşanov*, Kazan-2004, s.21-72.

³ Ramil Hayrutdinov, “*Mir İslama İz İstorii Sozdania Jurnalı*”, *Mir İslama*, No:1-2, 1999, s.5.

12-29 Ocak 1910 tarihleri arasında Sinod Temsilcileri, Halk Eğitimi Bakanlığı temsilcilerinin de katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda sistematik, geniş çaplı ve daimi olarak Müslüman dünyasını, onların tamamıyla kendilerine has düşünce akımlarını içeren basınını takip ederek, devlet menfaatlerine ve hükümet faaliyetlerine olağan üstü olumsuz yansımalarının neler olabileceğini öğrenmenin zorunlu olduğunu kabul etti. Toplantıda bu görevin yerine getirilmesi için gerekli vasıtalar müzakere edilirken, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde bir süreli yayın organı kurulması tasarısı üzerinde duruldu. Bu yayının sayfalarında Rusya ve yabancı ülkelerdeki Müslüman basınındaki en ilginç makaleler ile Rusya'daki Müslümanlar arasında siyasi, sosyal önemli olaylarını aydınlatacak materyaller yer bulacaktı.

Bu programı gerçekleştirme görevi Tümgeneral N. K. Şvedov başkanlığındaki St. Petersburg İmparatorluk Doğu Araştırmaları Derneğine verildi. Dernek meclisi kendi aralarında nitelikli bir İslam araştırmaları uzmanı bulunmadığı için Rusya'nın en büyük doğu araştırmaları uzmanı olan Barthold'un yardımına başvurdu⁴. Barthold'un redaktörlüğünde derginin ilk sayısı Mart 1912'de yayınlandı⁵. Barthold'un derginin ilmi prensiplerle hareket etmemesi sebebiyle redaktörlükten ayrılmasından sonra çok uzun bir zaman geçmeden 1914 yılı başlarında çıkan 12. sayısıyla derginin yayın hayatı sona erdi⁶.

Dergi'de Rusya Türkleri arasında eğitim faaliyetlerinden, mektep ve medreselerle ilgili gelişmeler konusundaki yazılara geniş yer verilmiştir. Mektep-Medrese konusunda yazılar 1913 yılı boyunca derginin her sayısında yer almıştır.

A) MİR İSLAMA DERGİSİNİN HABER KAYNAKLARI

İdil-Ural bölgesindeki mektep ve medrese alanında meydana gelen gelişmeler hakkında *Mir İslama* dergisinde yayınlanan yazıların Tatar basınında konu ile ilgili yayınlanan makalelerin çevirileri ve bunlara dayalı yorumlar olduğu görülmektedir. Derginin alıntı yaptığı yayın organları Vakit, Tercüman, Yıldız, Sibiryâ , Şura, Mektep gibi gazete ve dergilerdir. Bu konuda *Mir İslama* Dergisinde görüşleri üzerine değerlendirilme yapılan yazarlar ise Ahmed Hadî Maksudî , Musa Carullah, Ahmet Zeki Velidî , Mahmud Fuad, İsmail Gaspıralı, Fatih Kerimî , Ahmet Tsalikov (Kavkaz i Povoljye) vs.dir.

⁴ Hayrutdinov, *agm.* , s.9-10.

⁵ *Agm.* , s.11.

⁶ *Agm.*, s.14.

B) "MİR İSLAMA"YA GÖRE MEKTEP MEDRESE MESELESİNİN GENEL HATLARI

Dergi mektep-medrese meselesinde bazı genellemeler yapma yoluna gitmiştir. Dergiye göre : "Müslümanlar arasında mektep-medrese meselesinin kesin bir şekil aldığı söylemek mümkün değildir. Fakat Müslümanlar arasında beliren akımların iki yönlü olduğu tespiti yapılabilir.

1) Müslüman okulları ile Rus okulları arasındaki ilişkiler

2) Ceditçi ve kadimci Müslüman mekteplerinin kendi aralarındaki ilişkiler

Genel olarak, söz konusu iki yönden birincisine yani Rus okulları ile Müslüman mektepleri arasındaki ilişkilere dikkat edildiğinde Müslümanların Rus eğitim kurumlarından farklı ve bağımsız olarak ilk, orta, yüksek düzeyde mektepler kurma eğiliminde oldukları açık olarak görülmektedir⁷. Bu okulların programları Müslümanlar için özel olarak hazırlanmalı, öğretim kadrosu Müslüman kadın ve erkek eğitim enstitülerinde yetiştirilmeli, mektepler finansal bakımdan bağımsız durumda olmalı, Müslümanların bağışları ile kurulmalı ve donatılmalı ya da Müslüman nüfusunun yaşadığı "guberniyalardaki zemstvo" idarelerinin desteğine dayanmalıdır. Bu okullarda eğitim "Müslüman dillerinde"⁸ yapılmalı ve özel ders kitapları hazırlanmalıdır. Bu dil hangisi olmalıdır. Tatar, Kırgız, Sart gibi her Türk topluluğu için ayrı mı yoksa İsmail Gaspıralı Bey'in kendi gazetesi Tercüman ile oluşturmaya çalıştığı ortak bir dil mi olacağı meselesi hâlihazırda çözülmemiştir. Rus dili bu okulda okutulan derslerden biri olarak bulunmalıdır ve Ruça'ya hiçbir hakim rol öngörülmemektedir. Genel eğitim dersleri yerli dilde yapılmalıdır⁹.

Mir İslama Dergisi meselenin ikinci yönü olarak Müslümanların kendi arasındaki mücadeleyi göstermektedir. "Müslüman liberaller¹⁰ İslam dünyasını, İslam akaidinin kaynaklarının eski açıklamalarına dayanan bağlardan kurtarıp, Batı-Avrupa kültürü yoluna yönlendirmek çabasıdadır. Muhafazakârlar ise, Hanefi mezhebine göre Kuran ve şeriatın asırlar boyu devam eden emirlerini aynen muhafaza etme idealindedir¹¹".

⁷ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", *Mir İslama*, T. II, Vıpusk III, 1913, s. 131.

⁸ "Müslüman dilleri" tabiri *Mir İslama* (İslam Dünyası) Dergisinin kullandığı bir tabirdir.

⁹ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", *Mir İslama*, T. II, Vıpusk III, 1913, s. 132.

¹⁰ Dergide "Ceditçiler" terimi yerine yer yer liberaller veya progresist(ilerlemeciler) adlandırmaları tercih edilmiştir.

¹¹ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", *Mir İslama*, T. II, Vıpusk III, 1913, s. 132.

Dergi, mektep medrese meselesinin genel çerçevesini içinde Müslümanlar arasındaki bütün düşünce akımlarını topladığı tespitini yapmaktadır. “Bu meselede ayrı ve bağımsız etkiler altında oluşan dinî, felsefî İslam ekolleri kendi yansımalarını bulmaktadır. Bu meseleye farklı Müslüman sosyal çevrelerinin devlet ve siyaset görüşleri yansımaktadır¹²”.

C) MEKTEPLERİN DURUMU VE TAŞIMALARI GEREKEN ÖZELLİKLER

Mir İslama dergisi Rusya genelinde mektepler hakkında şu bilgileri vermektedir: “Rusya Halk Eğitim Bakanlığının verilerine göre 1910 yılında Rusya’daki mektep sayısı 10.003’tür. Bunlardan 6003’ü Güney Kafkasya’da bulunmaktadır. Bu mekteplerden kaçının ceditçi kaçının kadimci olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Bunu zorlaştıran en önemli etken ise tam olarak belirli bir cedit ve kadim okul yapısının mevcut olmamasıdır¹³. Bu hesabın dışındaki 4000 mektebin önemli bir kısmının İdil boyunda bulunduğu hükmüne varmak mümkündür. Çünkü 1912 yılında sadece Kazan Guberniyasında 1088 mektep bulunmaktaydı¹⁴.

Mir İslama dergisine göre, bu kadar yüksek bir sayıda olmasına rağmen Müslüman mekteplerinin asıl sorunu 1870’ten itibaren hükümetin Rusya Müslümanların eğitim kurumlarıyla ilgili yayınladığı kararnamelerdir. 26 Mart 1870 kanunu ile Müslüman eğitim kurumlarında Rus dili öğretimini zorunlu hale getirdi. Tatarlar’ın eğitim kurumlarındaki Rusça sınıflar için genel kontrol yetkisi halk okulları müfettişine verildi. 31 Mart 1906¹⁵ ve 27 Ekim 1907’de yürürlüğe giren Tatarlar’ın, hükümetin Ruslaştırma çabalarının neticeleri olarak gördüğü kanunlarla¹⁶ eğitim kurumlarına yönelik kısıtlamalar arttı. Ancak *Mir İslama*’da da işaret edildiği gibi, Tatar aydınları ve Rusya Müslümanlarının diğer önde gelen aydınları açısından mektebin amacı milli varlığın muhafazasıdır¹⁷. 16-20 Ağustos 1906 tarihleri arasında Nijni-novgorod’da yapılan Umumi Rusya Müslümanlarının II. Kurultayında alınan bazı kararlar bu görüşü teyit etmektedir: “Her yerde iptidai mektepler açılsın; eğitim ana dilde Arap harfleriyle yapılsın; Rus dili mecburi olmasın; Mekteplerin idaresi, nezareti ehl-i İslam ihtiyarında olur; mekteplere muallim yetiştirmek için ehl-i İslama mahsus

¹² *Agm.*, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk III, 1913, s. 132.

¹³ “Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve, Mektep”, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk V, 1913, s. 280.

¹⁴ Ayşe Azade Rorlich, *Volga Tatarları*, Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İstanbul 2000, s.196.

¹⁵ 31 Mart Kanunları konusunda geniş bilgi için bkz. Rızaeddin Fahreddin, *İslamlar Hakkında Hükümet Tedbirleri*, s.12-18, Orenburg-1907.

¹⁶ “Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve”, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk IV, 1913, s.201.

¹⁷ *Agm.*, s.224

darü'l-muallimler olur vs¹⁸. Alınan bu kararlar Rusya Türkleri'nin hükümetin her türlü engellemelerine rağmen milli meselelerde inisiyatif elden bırakmama azminde olduklarının en belirgin ifadesidir.

Mektepler'in millilik vasfını koruyabilmesi için gerekli şartlarda Tatar aydınların şu ortak noktalara temas etmişlerdir:

a) Çocuklar manevi değerlerle yetiştirilmeli ve onlara Müslümanlık öğretilmelidir.

b) Millî dil öğretilmelidir.

c) Genel dersler millî dilde işlenmelidir.

d) Okul teşkilatı için geniş bir toplumsal denetim sağlanmalıdır¹⁹.

E) Medreseler

a) İdil Boyundaki Medreselerin Genel Durumu

Mir İslama dergisinde İdil boyunda belli başlı medreselerin 20. yüzyıl başlarındaki durumları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ancak bu bilgiler verilirken Rusya'nın parçası olan bir bölge hakkındaki Rus kamuoyu ve aydınlarının son derece az bilgiye sahip olması eleştirilmiş, buna sebep olarak farklı ülke ve halklara yönelik ilginin daha güçlü olması gösterilmiştir. "İdil boyunda medreseler eski ve yeni metot olma üzere ayrılabilir. Fakat bu kıstası ve aynı şekilde kabul edilen eğitim sistemi ile eğitim işlerinin örgütlenmesine göre tam bir tasnif yapmak zordur. Bunun sebeplerinden ilki medreselerde faaliyet gösteren birbirinden çok farklı eğilimler, ikincisi medreselerin birçoğunda değişen durumlar, üçüncüsü yeterli bilginin olmamasıdır²⁰" ifadeleriyle de dergide bu konuda verilen bilgilerin başlangıç aşaması olduğu ortaya konulmuştur.

Dergi'de her ne kadar kısıtlı da olsa bazı medreselerin kurucuları, ceditçi ya da kadimci akımlardan hangisine mensup oldukları, bazılarının öğrenci kabul şartları, öğretim programları ve eğitim kadrosu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısmi bilgiler verilirken hükümetin mektep ve medreselere yönelik baskıları konusunda hiçbir bilgi dergi sayfalarına yansımamıştır. Bu dönemde sadece Kazan Guberniyasında ceditçi mektep ve medreselerden 97'sinin kapatılmış olması hükümetin bu meseleye karşı olumsuz ve baskıcı yaklaşımının en açık

¹⁸ Musa Carullah Bigiyev, **Umum Rusya Müslümanlarının 3. Resmî Nedveleri**, Kazan-1906, s.59-60.

¹⁹ "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk IV,1913, s.224.

²⁰ "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII,1913, s.431-432.

göstergelerinden biridir. Mektep ve Medreselere yönelik hükümetin kısıtlayıcı ve baskıcı tutumu Müslüman Fraksiyonu tarafından Duma gündemine de taşınmıştır²¹. Mir İslama dergisinin hakkında bilgi verdiği medreseler şunlardır:

1) Medrese-i Aliye (Ufa) : Kurucusu Mısır ve Arabistan'da uzun yıllar bulunmuş olan Ziyaeddin Kemali idi. Bir süre Osmaniyeye medresesinde çalışmış, ancak bu eğitim kurumunu kendi eğitim hedefleri açısından uygun bulmayarak buradan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra bilgisi ve millet yolunda hizmetleriyle ünlü Selim Giray Canturin ile tanışmıştır. O da milli eğitimin gerekliliğinin şuurundaydı. Ziyaeddin Kemalî ve Selim Giray Canturin bir araya gelerek Müslümanlar için doğru yöntemlerle dinî ve millî eğitim verebilecek bir eğitim kurumuna duyulan ihtiyacı ele almışlardır. Bu düşüncelerinin çevrelerine, tanıdıkları insanlara da yaymışlardır. Bu çabalar neticesinde 1906 yılında Aliye Medresesi açılmıştır²².

Medresenin ilk açılış yılı ders programı incelendiğinde derslerin büyük bir kısmının dini bilimlerle ilgili olduğu görülmekteydi. Bu durum ise maddi imkânların sınırlı olmasının bir neticesi idi²³.

2) Medrese-i Osmaniye (Ufa): Başlangıçta bu medrese eski ve yeni metot eğitim kurumları arasında ortada yer alıyordu. Özellikle yüksek öğretim dersleri eski kitaplara göre yapıyordu. Ancak daha sonra Ahund Cihangir Abizgildin büyük gayret sarf ederek reformlar gerçekleştirmiştir. Bu sebeple söz konusu medrese iyi cedit medreselerden biri olarak gösterilmeye başlandı. Bu medrese Müftü Sultanov'un mescidine bağlı olduğu için Orenburg Mahkeme-i Şeriyesine diğer medreselerden daha yakın idi. Medresede yaklaşık 400 öğrenci bulunmaktaydı. Medrese ismini kurucusu Ahund Hayrullah Osmanî'den almıştır. Medresenin giderleri kısmen Müslüman Hayır Cemiyetlerinden, kısmen de öğrencilerden ve bağışlardan toplanan paralarla karşılanmaktadır. 1909 yılında gelir 2646 ruble 54 kopik olmuştur.

Medresede eğitim yedi sınıfa ayrılmıştı. Önceliği dini bilimler eğitimi yer almaktaydı. Arap dili zorunluydu. Şeriat hükümleri de bu dilde öğretilmekteydi. Genel dersler ise temel düzeyde tarih, coğrafya, aritmetik, hıfzısıhha, koz-

²¹ Duma'da bu konu ile ilgili olarak yapılan konuşmalara bir örnek olarak bkz. Sadri Maksudî, "Rusya Müslümanları Arasında Panislamizm Fikrinin Yukluğu Hakkında Gosudarstvenniy Duma Minberinden Süylengen Nutuk", Vakıf Gazetesinin 955. sayısına ilave olarak yayınlamıştır.

²² "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII,1913, s.435-436. Mir İslama dergisinde bazı medreseler hakkında isimleri dışında bilgi verilmemiştir.

²³ **Agm.**, s.438.

mografya idi. Tabii bilimler programa hiç sokulmamıştır. Rusça üst sınıflarda öğretilmekteydi. Medrese bünyesinde öğrencilerin cüzi bir ücret karşılığında gerekli her şeyi bulabildikleri bir yurt bulunmaktaydı. 1913 yılında öğrenci sayısı yaklaşık 350’idi. Her yıl 20–25 öğrenci mezun olmaktadır.

Eğitim kadrosunun büyük kısmı medresede eğitim almıştır. Bir kısmı ise Rus okullarında öğrenim görmüştür. Hocaları maaşlarını medrese bütçesinden almaktaydılar

3) Medrese-i Hasaniye: Bu medresenin kurucusu İmam Muhammed Sabir El-Hasanî’dir. II. Duma’da üye olarak bulunmuştur. Medrese ceditçi esaslara göre kurulmuş olmasına rağmen yüksek öğrenim eski kitaplarla yapılmaktaydı. Medrese-i Hasaniye’de yaklaşık 300 öğrenci öğrenim görmekteydi²⁴.

4) Medrese-i Arif Hazret Rameeva (Sterlitamak)

5) Medrese-i Esterlibaş (Sterlitamak): Esterlibaş Köyünde bulunmaktadır. Medrese’de eğitim faaliyetlerini Haris Hazret Tukayev yürütmekteydi. Ufa’da meşhur bir işan olup birçok mürit yetiştirmiştir. Gubeydulla ve Muhammed Tukayev medreseyi yönetmekteydiler. Muhammed Tukayev I., II., III. Duma’da üye olarak bulunmuş IV. Duma’ya da seçilmesine rağmen üyeliği onaylanmamıştır.

6) Medrese-i Koyuşki (Sterlitamak) : Kadimci bir eğitim kurumu olan bu medrese 1905 yılına kadar verdiği eğitim ile ünlüydü ve yaklaşık 500 öğrencisi vardı. 1905–1906 yıllarında Müslümanlar kendi kaderlerinin belirleme yolunda harekete geçtiklerinde ve Ufa’da birkaç ceditçi medrese kurduklarında bu medrese şöhretini kaybetmiştir²⁵.

7) Medrese-i Beyrek (Sterlitamak)

8) Medrese-i Muhammediye (Kazan): Bu medresede yaklaşık 400 öğrenci öğrenim görmekteydi. Vakit Gazetesinin 26 Temmuz 1913 tarihli 1259 numaralı sayısında medreseye sonraki yıl için öğrenci kabulüyle ilgili şu ilan verilmiştir. İlan aynı zamanda medresenin eğitim anlayışı ve standartlarını yansıtmaya bakımından da önemlidir.

“ Medrese-i Muhammediye’de başlangıç sınıfları için 1913–1914 öğretim yılı 14 Ağustos Çarşamba günü başlayacaktır.

Bu yıl başlangıç sınıflarına pansiyoner öğrenci alınmayacaktır.

²⁴ Agm., s.451.

²⁵ “Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve”, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk VII,1913, s.451.

Rüşdiye ve idadiye kısımlarına kabul için sınav 13 Eylül'de başlayacaktır. Öğretim yılı ise 21 Eylülde başlayacaktır. 21 Eylülden sonra medreseye öğrenci kabul edilmeyecektir.

Öğrenciler sağlık raporu, kimlik ve ebeveynleri ile velilerinden izin belgesi getirmek zorundadırlar.

Öğrenciler bir defalık onar ruble ödeyeceklerdir. Ayrıca her öğrenciden okul eşyalarına verebilecekleri zararlar sebebiyle 3 ruble alınacak, yılsonunda alınan bu para iade edilecektir.

Medreseye gündüzlü olarak devam etmek isteyen öğrencilerden Kazan'da ailesi veya velisi olmayanlar kabul edilmeyecektir.

Rüştiyenin birinci sınıfına girmek için, öğrenci 12 yaşından küçük olmamalı ve dört yıllık başlangıç sınıflarında aldığı şu dört dersten geçmek zorundadır. Kuran'ı Doğru Okuma, Türkçe kitap okuma ve anlama, doğru yazma, dört işlem, temel coğrafya, İslam Tarihi ve Rusça Okuyabilme Becerisi"²⁶.

9) Medrese-i Tayyibiyye (Kazan) : Bu medresede yaklaşık 200–250 öğrenci öğrenim görmekteydi.

10) Medrese-i Kasımiyye (Kazan) : Bu medresede 200 öğrenci bulunmaktaydı.

11) Medrese-i Apanayev (Kazan) : Bu okulda 1883 yılında yaşları 8 ile 34 arasında değişen yaklaşık 800 öğrenci bulunmaktaydı.

Okulda öğretim yedi bölüme ayrılmıştır. Bölüm tasnifinde ilk basamak VII'dir. Bölümlere göre şu dersler okutulmaktadır:

VII. bölüm ilk mektep programıdır.

VI. bölüm, başlangıç düzeyde dini kitapların okunması, Arapça etimoloji ve Kuran

V. bölüm, Arapça okuma, cümle ve din derslerine giriş

IV. bölüm, Sınıf, gramer, akaid ve mantık

III. bölüm, Arapça etimoloji, sentaks ve retorik, mantık ve diyalektik, akaid

II. bölüm, Arapça etimoloji, sentaks ve retorik, mantık ve diyalektik, akaid, ilahiyata giriş, kadim ilahiyat, ibadet,

²⁶ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII,1913, s.452.

I.bölüm, Arapça etimoloji, sentaks ve retorik, mantık ve diyalektik, ilahiyata giriş, kadim ilahiyat, ibadet, hadis âlimleri, tefsir²⁷ .

12) Medrese-i Kışkar (Kazan Guberniyası): Bu medrese Kışkar köyünde bulunmaktaydı. Medrese İsmail Hazret tarafından kurulmuştur. Bu medrese bütün Rusya Müslümanları arasında İslam mantığının beşiği olarak tanınırdı. Medresenin hocaları öğrencilerine dini bilimleri öğretmekte değil, dini meseleleri tartışmayı öğretilerleriyle ün kazanmışlardır²⁸.

13) Medrese-i Çistay (Çistapol Şehri) : Zakir Hazret Kemalov tarafından kurulmuştur.

14) Medrese-i Kızlav (Çistapol) aynı isimli köyde bulunmaktadır.

15) Menger köyünde (Çistapol) Medrese-i Menger

16) Satış köyündeki (Laişevskiy Uyezdi) Satış Medresesi

17) Urı köyündeki Urı medresesi (Tsarevokakşayskiy Uyezd)

18) Meçkere köyündeki Meçkere Medresesi (Vıyatskaya Guberniya)

19) Medrese-i Tünter (Vıyatskaya Guberniya) : Tünter köyündeki bu medrese Kadimcilerin en önde gelen liderlerinden olan Müderris İşmuhammed Hazret Dinmuhammed ile ün yapmıştır. İşmuhammed hakkındaki ceditçilerin ve kadimcilerin görüşü birbirinden çok farklı olmuştur. Kadimciler onu İslam'ın esaslarının savunucusu olarak görüp büyük saygı duymuşlardır. Ceditçiler ise çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır²⁹.

20) Medrese-i Huseyniye (Orenburg Şehri) : Meşhur zengin Huseyinov tarafından kurulmuştur. Ceditçi bir eğitim kurumuydu.

21) Medrese-i Zahidiye (Orenburg Şehri)

22) Medrese-i Hüseyinov (Orenburg Şehri): Kadimci bir medrese idi. Hüseyinov'un akrabaları tarafından kurulmuştur.

23) Medrese-i Gadiyev (Çelabinsk Şehri) : 1904 yılında Molla Münir Galiyev tarafından kurulmuştur. Eğitim ve teşkilatlanma yönünden ceditçi bir eğitim kurumuydu. 200 öğrencisi vardı.

²⁷ Agm., s.453.

²⁸ Agm., s.453-454.

²⁹ “Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve”, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk VII,1913, s.454-455.

24) Medrese-i Ahund Gubeydulla Kurbangaliyev (Çelabinsk Uyezdi) : Mediyak köyündedir. Medresenin kurucusu yerli Başkurtlar arasında çok etkili bir şahsiyettir. Mederesede 300 öğrencisi öğrenim görmekteydi.

25) Medrese-i Muhammediye (Troitsk): Molla Ali Efendi Yavşev tarafından kurulmuştur. 21 Temmuz 1913 tarihli 1265 numaralı Vakit Gazetesinde medreseye öğrenci alımı ile ilgili olarak bir ilan yayınlanmıştır. Söz konusu ilan verilen bilgiler ceditçi bir medresede okutulan dersleri göstermesi bakımından önemlidir.

“Medresenin başlangıç sınıflarında eğitim 1 Eylülde başlayacaktır. Rüşdiye kısmında 7 Eylül’de, İdadiye’de 14 Eylül’de başlayacaktır. Medreseye giriş için sınav dönemi 1 Eylül-1 Ekim tarihleri arasındır.

Her öğrenci bir defalık 19 ruble ödemektedir.

Rüşdiyenin üçüncü sınıfına kadar gelenler 5 ruble ödemektedir.

Öğrencileri karyola ve marta verilmektedir.

Rüşdiyeye girmek için aşağıdaki konulardan sınav vermek gerekmektedir.

1) Tatarca okuma, okuduğunu açıklama, doğru yazma, birkaç şiiri ezbere bilmek

2) Aritmetik: dört işlem, sözlü ve yazılı problemler

3) Rus dili, okuma, basit dikte

4) İlahiyat: doğru Kuran okuma, itikat, İslam’ın şartları

İdadiye girmek için ise

1) Tatar dili: cümle ve gramer yapısı bakımından metinleri çözümleme, metnin anlamını değiştirmeden nakletme, yazma, Tatar edebiyatına giriş.

2) Aritmetik: Problem çözme Malinin, Burenin ya da Veraşagin kitaplarına göre

3) Coğrafya: Genel Rusya Coğrafyası, Genel Coğrafya

4) Rus Dili: Metni nakletmek, doğru yazma, etimoloji, temel gramatik çözümler, birkaç şiiri ezbere bilmek.

5) Arap Dili: Basit metinleri okuma ve anlama, gramer ve cümle çözümleri, doğru yazma, birkaç şiiri ezbere bilmek

6) Din Dersleri: itikat, oruç, zekât, hac, İslam'ın ortaya çıkışı ve yayılışı, Hz. Muhammed'in hayatı.

7) Tatar İstilasası Tarihi³⁰.

26) Medrese-i Resuliye (Troitsk): Meşhur İşan Zeynulla Hazret bu medresede çalışmaktaydı..

27) Medrese-i Rahmankulov (Troisk): Ahund Rahmankulov tarafından kurulmuştur. Ceditçi teşkilatlanması ile Troisk'deki diğer medreselere örnek olmuştur. Yaklaşık 300 öğrencisi vardı³¹.

28) Medrese-i Hilmiye (Buinsk Şehri, Simbirsk Guberniyası): Bu medrese Abdulla Hazret'in yönetimindeydi. Eğitim Ekim ayında başlamaktaydı. Toplam 150 öğrenci vardı. Medrese ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.

29) Medrese-i Muriye: Burada Eğitim Ekim ayının 1'inde başlamaktaydı. Üç kısma ayrılmış olan medresede 12 müderris görev yapmaktaydı³².

b) İdil Boyundaki Medreselerdeki Huzursuzluklar

Medreselerle ilgili bu dönemde derginin önem verdiği bir diğer husus medrese öğrencilerinin başlattıkları hareketlerdir. Dergi bu hareketlerin önemini şu sözlerle vurgulamaktadır: "Görüşlerin açığa vurulması, fikirlerin savunulması, idealleri savunmak ve hayata geçirme teşebbüsleri, bütün bu aşırılıklar milliyet farkı olmaksızın bütün toplumlarda gençler arasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla geçen sene Tatar medreselerinde ortaya çıkan huzursuzluklar en ciddi biçimde bizim dikkatlerimizi celp etmelidir. Okullardaki her düzensizlikte ve medreselerdeki her kargaşada olduğu gibi iki taraf çatışmaktadır. Bunlar: Okulu belli bir düzen, program ve hedef doğrultusunda yöneten Okul idaresi ile okullardaki düzen, program ve hedeflerden memnun olmayan öğrencilerdir. Böylelikle gençlik, kaynaşmalarıyla, protestolarıyla, memnuniyetsizlikleriyle ve çıkışlarıyla halk arasında dolaşan görüş ve ideallerin en parlak sözcüsü oldu³³."

Kargaşalıkların Ufa'daki Aliye Medresesi, Orenburg'taki Hüseyiniye Medresesi, Kazan'daki Şihabeddin Mercanî medresesi, Çistopol'daki Buinsk Medresesi gibi değişik yerlerde çıkmış olması, olayların temelinde bazı genel sebeplerin yattığını, okul nizamı ve öğretim kadrosuna yönelik hoşnutsuzluklar ve

³⁰ "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII,1913, s.456-457.

³¹ "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII,1913, s.457-458.

³² **Agm.**, s.461

³³ "Şkolniy Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VIII, 1913, s.513-514.

eleştirilerin Müslüman gençlik arasında yaşanan yer farkı olmaksızın, çok yayıldığını göstermektedir.

Hüseyniye medresesindeki huzursuzluklar ve bu medresenin öğrencilerinin, medrese yönetiminden talepleri genel bir tablo ortaya koymak bakımından iyi bir örnek durumundadır:

1) Yetersiz bazı muallimlerin medreseden ayrılması

2) Programda zamanın gereklerine ve milletin menfaatlerine uymayan unsurların değiştirilmesi, bu çerçevede dünyevî ilimlerle ilgili ders sayısının artırılması, Arap dilinin ayrı bir ders olarak okutulması, Rus dili öğretiminin kuvvetlendirilmesi ve derslerin sabah saatlerine konulması, millî Tatar edebiyatının idadiye sınıflarının programına alınması, dinî dersler ana dilde okutulmalı

3) Kütüphanenin her zaman açık olması

4) Bu olaya karışan öğrencilerin sorumlu tutulmamaları³⁴

Medrese yönetimi, öğrencilerinin taleplerinin makul olduğuna kanaat getirmekle birlikte maddi imkânların sınırlı olması ve yeterli öğretim kadrosunun olmayışı gibi nedenlerle isteklere olumlu bir cevap verememiş, olaylarda birinci dereceden sorumluluğu olan öğrencileri ise medreseden atmıştır³⁵.

Bu kargaşalardan ortaya çıkan önemli bir sonuç da medreselerin büyük bir kısmının vakıf gelirinden yoksun olmaları ve hükümetten herhangi bir yardım alamamaları dolayısıyla eğitim öğretim faaliyetlerinin iyileştirilmesi yönünde adım atamadıklarıdır. Müslüman eğitim kurumlarının hükümetin maddi yardımını sağlamak Tatar aydınlarının ve siyasetçilerinin ana hedeflerinden biri olmasına rağmen bu konuda bir netice elde edilememiştir.

c) Medreseler İçin Nitelikli Öğretim Kadrosu Hazırlanması Meselesi

Medreselerde öğretimin faaliyetlerinde iyileştirilmesini engelleyen yeterli öğretim kadrosuna sıkıntısının giderilmesi yönünde de çabalara girişilmiştir. Bunun için Darü'l-muallimin ve Darü'l-muallimat kurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu konuda Tatar basınında haberler ve yorumlar çıkmış *Mir İslama* dergisi bu mesele hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur.

Müslüman okullarına muallim ve muallimeler yetiştirmek üzere bu iki kurumun kurulması ile ilgili teklif Orenburg Mahkeme-yi Şeriyesi Müftüsü Mu-

³⁴ “Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve”, *Mir İslama*, T. II, Vıpusk VIII, 1913, s.518

³⁵ *Agm.*, s.519–520.

ammed Sultanov'un göreve gelişinin 25. yıldönümü dolayısıyla yapılan kutlamada gündeme gelmiş (21 Mayıs 1911) ve kutlama toplantısına katılanların tamamı tarafından kabul görmüştür. Söz konusu toplantıda bu eğitim kurumlarının nizamnamesinin hazırlanması için bir komite kurulmuştur³⁶.

Tasarıya göre söz konusu iki eğitim kurumu Ufa'da açılacak ve Orenburg Mahkeme-i Şeriyesinin doğrudan kontrolü altında olacaktı. Okul teşkilatının denetimi İçişleri Bakanlığına bağlı Yabancı Dinler Din İşleri Bölümü'nün sorumluluğunda olacaktı. Okulun Halk Eğitim Bakanlığı denetiminde bulunmayacak olmasının sebebi Mahkeme-i Şeriyenin İçişleri bakanlığına bağlı olması ile açıklanmıştır.

Dergi tasarısındaki bu maddelerden hareketle Müslümanların kendi okullarını izole ettikleri, dini ve milli menfaatlerine göre düzenlemeler getirdikleri yorumunu yapmaktadır³⁷.

Darü'l-muallimin için öngörülen programda ilahiyat bilimleri ile bağlantılı olmayan bazı derslere de yer verilmişti. Bunlar: dil, tarih, coğrafya, tabiiyat, aritmetik, cebir, geometri, hukuk bilgisi, hıfzısıhha, tarım vesairedir. Bu derslerin programa dâhil edilmesinin sebeplerine açıklama getirirken dergi Tatar toplumunun önde gelenlerinin fikirlerinden istifade etmiştir. Buna göre bu eğitim kurumlarında dini bilimler dışındaki bilimlerinde okutulmasının iki sebebi vardır: "Birincisi, Müslüman dini okulları olan mektep ve medreselerde, kuruldukları andan beri öğrencilere dinî hakikâtlerin ve öğretilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bütün bilimler hakkında bilgi verilmektedir. Bilim dalları da dünyevi ve uhrevi olarak ayrılmaz. Dolayısıyla ilahiyat öğretimi de bilimin diğer dallarının öğretiminden tam olarak ayrılmaz. İkincisi, tamamıyla dünyevi bilimler gibi görülen dersler, sadece Allah kelamının daha iyi benimsenmesinde bir araç olarak kullanılacaktır³⁸."

Mir İslama bu yaklaşımın bütün Müslüman okullarının ortak noktası olduğu tespitini yapmış ve söz konusu yaklaşımı sert biçimde eleştirmekten geri kalmamıştır: "Rusya Müslümanları ana dillerinde kendi milli bilimsel anlayışlarını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak onların bu konu ile ilgili ileri sürdükleri gerekçeler belirgin derecede yapaydır. Burada mektep ve medreselerde kuruldukları günden beri dünyevi ve uhrevi bilimler birlikte öğretildiğinden

³⁶ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Dar-ul-muallimin i Dar-ul-muallimat v Ufe" , *Mir İslama*, T. II, Vıpusk. X, 1913, s.658.

³⁷ *Agm.*, s.672-673.

³⁸ *Agm.*, s.660.

bahsedilirken kastedilen Rusya'da kurulanlar değil, Asya ve Avrupa'da çeşitli halifeliklerde var olmuş eğitim kurumlarıdır. Bize öyle geliyor ki, Müslümanlar bu meselede geçmiş halifeliklerin gelişme dönemleriyle benzerlik kuruyorlar. Ancak gözden kaçırdıkları nokta o dönemde bilimsel bilgi birikiminin durumudur. Bu dönem idealize edilmesine rağmen, söz konusu dönemde ulaşılan bilim seviyesi ile günümüzdekinin hiçbir ortak yönü yoktur. O dönem artık geride kalmıştır, günümüz kültürü görüş açısıyla o döneme geri dönmeye çalışmak akılsızlıktır. Günümüz artık uzmanlaşma günüdür. Dolayısıyla dini okullara dünyevi bilimleri sokmak pek makul görünmüyor³⁹.

Medresede okutulacak derslerin tamamı şunlardı: Tefsir, Kelam, Hadis, Fıkıh, Ahlak, İslam Tarihi, Arapça, (Türk-Tatar)Tatar Türkçesi, Rusça, Farsça, Dünya ve Rusya Tarihi, Dünya ve Rusya Coğrafyası, Tabiiyat, Pedagoji, Mantık, Pedagoji Biliminin gelişim Tarihi, Aritmetik, Geometri, Temel Cebir, Fizik, Astronomi, Kimya, Hıfzısihha, Hukuk, Tarım, İlahiler."

Nizamnameye göre, Darü'l-muallimin-i Sultaniye altı sınıflıdır. Genel olarak bakıldığında ceditçi bir medrese görünümü arz etmektedir. Arapça ve Farsça dersleri üçüncü sınıfa kadar, Tatar Türkçesi dördüncü sınıfa kadar okutulacaktır. Tatar Türkçesinin yerini beşinci sınıfta Tatar-Türk Edebiyatı alacaktır. Beşinci ve altıncı sınıfta Fransızca okutulacaktır.

Darü'l-muallimin'de öğretim dili Tatar Türkçesi olacaktır. Rusça orta öğretim kurumlarında okutulan çerçevede yabancı dil olarak okutulacaktır⁴⁰. Bu durum ise derginin ifadesiyle Müslüman toplumunda dini milli prensipleri güçlendirmeye yöneliktir⁴¹.

Sultanov'un göreve gelişinin 25. yıl dönümü kutlandığı sırada Darü'l-muallimin kurulmasına yönelik tasarıyla birlikte Darü'l-muallimat kurulması tasarısı da kabul edilmiştir. Bu karar da Mir İslama dergisine göre Rusya Müslümanları için tam manasıyla bir yenilikti. Ancak bu tasarı kadimci Müslümanların büyük tepkisine sebep oldu. Kadınlar için öğretmen okulu projesi, Ceditçi Müslüman basının düşüncesine göre ise Müslümanların kadının toplumdaki ve ailedeki rolünün değişmesi ile ilgili görüş açılarının değiştiğine işaret eder⁴².

³⁹ "Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Dar-ul-muallimin i Dar-ul-muallimat v Ufe" , **Mir İslama**, T. II, Vıpusk. X, 1913, s.660-663.

⁴⁰ Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Dar-ul-muallimin i Dar-ul-muallimat v Ufe" , **Mir İslama**, T. II, Vıpusk. X. ,s.666-667.

⁴¹ **Agm.**, s.673.

⁴² **Agm.**, s.669.

Dergi Darü'l muallimin ile Darü'l-muallimat için hazırlanan tasarılar arasında bazı farklılıklara da dikkat çekmektedir. Bu farklılıklardan ilki programlardadır. Darü'l-muallimat'ın programında yer almayan dersler şunlardır: Fransızca ve Farsça, Resim, Tabiat bilgisi, Mantık, Fizik, Kimya, Astronomi. Darü'l-muallimata özel olan dersler ise çocuk terbiyesi ve el işidir. Bu okullara girmek için Kız öğrenciler 14 erkek öğrenciler 15 yaşından küçük olmamalıdır. Darü'l-muallimin 40 öğrenci alırken Darü'l-muallimat her yıl için 50 öğrenci alacaktı. Darü'l-mualliminde altı yıllık öğrenimini tamamlayan öğrenci rüşdiye mektebinde muallim olmaya hak kazanacaktı. Dört yıllık eğitimi başarıyla tamamlayan öğrenci iptidai mektep muallimi olabilecekti. Kız öğrenciler için ise durum biraz farklı idi. 6 yıllık öğrenimini tamamlayan kız öğrenci medrese hocası hakkını elde edecekti. 4 yıllık öğrenimini tamamlayan kız öğrenciler ise mektepte muallime olabilecekti⁴³.

Dergi Müslüman entelektüellerin bir kısmının eski mektep hocalarının yerine yeni bir öğretim kadrosu oluşturma arzusunun Müslümanlar arasındaki ideolojik akımlarla bağlantılı olduğu, dinî millî temele dayalı olduğu değerlendirilmesini yapmıştır. Bu değerlendirmeyi yaparken de şu noktalardan hareket etmektedir : “Eğer bu kültür hareketi hiçbir milli mesele ve İslamcılık meselesiyle bağlantılı olmasaydı öğretmen eksikliği meselesi olmazdı. Çünkü zemstvo idaresindeki okullar Rusya Müslümanlarının hizmetindedir. Genel Rus eğitim kurumlarıysa Müslüman çocuklarının dini taleplerini karşılama imkânına sahiptir. Ancak Müslümanlar bilime kendi milli görüş açılarıyla bakmaktadırlar⁴⁴”.

Dergi'nin mektep ve medreseler için nitelikli öğretim kadrosu yetiştirilmesi amacıyla oluşturulacak eğitim kurumlarına ortaya koyduğu olumsuz tavır hükümet yetkililerince de paylaşılmıştır. Müftü Sultanov'un bu konu ile ilgili olarak hükümet çevreleriyle Peterburg'ta yaptığı görüşmeler başarısızlıkla neticelenmiştir⁴⁵. Daha sonra İç İşleri Bakanlığına bu konu ile ilgili yapılan müracaat da sonuçsuz kalmıştır⁴⁶. Böylelikle İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarların modern bir eğitim sistemine geçmekteki çabalarından biri daha engellenmiş, ancak Rus eğitim kurumlarında modern eğitim alma imkânının önü açık bırakılarak

⁴³ “Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Dar-ul-muallimin i Dar-ul-muallimat v Ufe” , **Mir İslama**, T. II, Vpusk. X, 1913, s.673-674.

⁴⁴ **Agm.**, s.675.

⁴⁵ Bogdanov, D., “Russkie Musulmane”, **İnorodçeskie Obozrenie**, Kniga 2., Mart 1913, s. 129.

⁴⁶ Mahmutova, **Stanovlenie Svetskogo Obrazovaniya U Tatar (Borba Vokrug Şkolnogo Voprosa 1861-1917)**, s.80.

Kazan Tatarlarının eğitim yoluyla asimile ve entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Mir İslama, Rusya devlet yetkililerine, kamuoyuna İslam Devletlerinde ve toplumlarında meydana gelen siyasi, sosyal olaylar hakkında bilgi veren bir yayın organı olarak tasarlanmıştır. Dergi bu doğrultuda Rusya Müslümanlarına da büyük önem vermiştir. Çarlığın hâkimiyet sahası içinde yer alan İdil-Ural boyu, Türkistan, Kazak Bozkırları, Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Müslüman Türk toplulukları arasındaki sosyal ve kültürel gelişmelere *Mir İslama* sayfalarında geniş yer verilmiştir. Bu çerçevede İdil-Ural bölgesindeki eğitim sahasındaki gelişmeler de derginin ilgilendiği meselelerdendir. Bu konuyla ilgili olarak Tatar gazete ve dergilerinde yayınlanmış yazılar iktibas edilmiş ve bunlara dayalı olarak analizler yapılmıştır. Derginin yaptığı analizlerde en çok üzerinde durduğu husus mektep ve medreselerin milli ve modern bir karaktere bürünmeye başladığıdır. Rusya'daki genel eğitimden ayrı böyle bir eğilimin oluşmasını eleştiren derginin yaklaşımı hükümet politikalarına paralellik taşıdığı görülmektedir. Mektep ve medreseleri dinî eğitim kurumları olarak görmek noktasında hükümet çevrelerinin görüşleri ile *Mir İslama* dergisinde ifade edilen görüşler örtüşmektedir. Ceditçi eğitim kurumların gelişmesi ve bu kurumların öğretim kadrolarının oluşturulmasına yönelik hükümetin engellemeleri de dergide belirtilen görüşlerle aynı zemindedir. Bu yönleri ile dergi İdil-Ural bölgesindeki mektep medrese meselesinde ortaya konulan hükümet uygulamalarının fikrî arka planını yansıtmaktadır. ©

KAYNAKLAR**Dergiler:**

Mir İslama

İnorodçeskoe Obozrenie

Kitaplar:

Bigiyev, Musa Carullah, **Umum Rusya Müslümanlarının 3. Resmî Nedveleri**, Kazan

1906.

Fahreddin, Rızaeddin **İslamlar Hakkında Hükümet Tedbirleri**, Orenburg 1907.

Habibullin , M.Z. , **İz İstorii Kazanskogo İslamovedeniya Vtoroy Polovini XIX-naçala XX veka: Mihail Aleksandroviç Maşanov**, Kazan-2004

Hasanov, M.H., **Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar**, Kazan 1999.

Mahmutova, A.H., **Stanovlenie Svetskogo Obrazovaniya U Tatar (Borba Vokrug Şkolnogo Voprosa 1861-1917)**, Kazan 1982.

Maksudî, Sadri; **Rusya Müslümanları Arasında Panislamizm Fikrinin Yukluğu Hakkında Gosudarstvenniy Duma Minberinden Süylengen Nutuk**, Vakıt Gazetesinin 955. sayısına ilave olarak yayınlanmıştır.

Rorlich, Ayşe Azade, **Volga Tatarları**, Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İstanbul 2000.

Makaleler:

Bogdanov, D., "Russkie Musulmane", **İnorodçeskoe Obozrenie**, Kniga 2., Mart 1913, s. 128-130.

Hayrutdinov, Ramil, "Mir İslama İz İstorii Sozdania Jurnalı", **Mir İslama**, 1999, No: 1-2, s. 5-20.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk III, 1913, s. 131-151.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk IV, 1913, s. 195-224.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Mektep", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk V, 1913, s. 279-301.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Medrese (Prodoljenie), Medrese Povoljye", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VII, 1913, s. 431-461.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Medrese(Prodoljenie), Medrese Povvoljye", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk VIII, 1913, s. 513-571.

"Şkolny Vopros v Russkom Musulmanstve, Dar-ul-muallimin i Dar-ul-muallimat v Ufe", **Mir İslama**, T. II, Vıpusk. X, 1913, s. 651-676.